

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

www.csr.ir

تأثیر اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها بر مصرف گندم و رفع مشکلات زراعی

معاونت پژوهش‌های اقتصادی

گزارش راهبردی ■ شماره ۱۴۹ ■ تیر ۱۳۹۱

کد گزارش: ۱۱-۹۱-۸-۰۴

مطالب این گزارش لزوماً بیانگر دیدگاه‌های معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز تحقیقات استراتژیک نمی‌باشد.

نشانی | تهران | انتهای پاسداران | رویه‌روی بوستان نیاوران | شماره ۸۰۲ | تلفن | ۲۲۸۰۱۲۷۵ | دورنگار | ۲۲۸۰۱۲۷۶ | صندوق پستی | ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵

محمدحسین شریعتمدار
مرکز تحقیقات استراتژیک

www.csr.ir

مرکز تحقیقات استراتژیک

تأثیر اجرای قانون هدفمندی یارانه‌ها بر مصرف گندم و رفع مشکلات زراعی

گزارش راهبردی ۱۴۹، کد گزارش: ۱۱-۹۱-۸-۰۴

زیر نظر: دکتر محمدباقر نوبخت، معاون پژوهش‌های اقتصادی

گروه پژوهشی امور کشاورزی

مدیر گروه پژوهشی: دکتر عیسی کلانتری

تهیه کننده: مهندس محمدحسین شریعتمدار

چاپ، لیتوگرافی و صحافی: مرکز تحقیقات استراتژیک

صفحه آرا: نجمه قادری

نوبت انتشار: نخست - تیر ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۵۰ نسخه

تهران، انتهای خیابان پاسداران، ضلع جنوبی بوستان نیاوران، شماره ۸۰۲، تلفن: ۲۲۸۰۲۵۲۵، دورنگار: ۲۲۸۲۲۵۲۵

مرکز پخش: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، رویه‌روی در اصلی دانشگاه تهران، مجتمع تجاری-اداری فروزنده، طبقه اول، واحد ۴۲۰،

تلفن: ۶۶۴۶۵۹۶۴، ۶۶۴۶۵۹۶۴

مرکز تحقیقات استراتژیک

چکیده

در رابطه با طرح هدفمندی یارانه‌ها مسؤولین ذیربط کشور اعلام نمودند که مصرف گندم در سال ۱۳۹۰ نسبت به سال‌های ۸۴، ۸۸ و ۸۹ به ترتیب ۳۶، ۲۹/۶ و ۲۶/۴ در صد کاهش نشان می‌دهد.

چنانچه سایر مصارف گندم شامل ماکارونی، صنفی و صنعتی، خوراک دام، طیور و بذور را با ضریب افزایش ۱۰ در صدی محاسبه نماییم نیاز گندم مصرفی کشور در سال جاری به ده میلیون تن نزدیک می‌شود. تامین این مقدار نیاز در حالی که متوسط تولید سالانه گندم در دوره ده ساله منتهی به سال ۱۳۸۸ (۱۳۷۹ تا ۱۳۸۸) و با وقوع سه سال (۷۹، ۸۰، ۸۱) خشکسالی ۱۲/۵ میلیون تن و در سال‌های معمولی ۱۴/۵ میلیون تن بوده است بدون نگرانی محقق خواهد گردید.

با اطمینان در تکافوی تولید داخل اولاً نگرانی و دغدغه خاطر از تهدید امنیت غذایی (مرتبط با گندم) برطرف خواهد شد و ثانیاً به معضل واردات گندم که متوسط آن طی ایام مورد اشاره حدود ۳ میلیون تن بوده است علی القاعده خاتمه داده خواهد شد. تامین حدود ده میلیون تن گندم مورد نیاز سالانه با احتساب چهار میلیون تن از عرصه

دیم‌زارها نیازمند کشت در سطح حداکثر ۱/۶ میلیون هکتار از اراضی آبی کشور می‌باشد که بدین ترتیب ۰/۹ میلیون هکتار اراضی آبی در کشت پاییزه از فصل پاییز ۹۰ صرفه‌جویی می‌گردد که از آن می‌توان جهت تقویت امنیت غذایی، بهبود تغذیه، کاهش وابستگی مواد غذایی و ایجاد پایداری در منابع آب و تولیدات کشاورزی کشور استفاده کرد.

در این مقاله دو نکته اساسی جهت استحضار و توجه مقامات کشور مطرح گردیده است که در فاصله زمانی شروع اجرای قانون تا تثبیت و تعادل در سطح جامعه باید بدقت و جدیت مراقبت و پیگیری گردد.

الف: به دلیل نقش بالای گندم در تامین امنیت غذایی جامعه (۴۰٪ انرژی روزانه و ۵۰ درصد پروتئین) سلامتی جسمی و ذهنی مردم خاصه اقشار آسیب پذیر دچار مخاطره نگردد. افزایش قیمت مواد غذایی بعد از شروع اجرای قانون این نگرانی را تشدید کرده است.

ب: جلوگیری از ایجاد صدمه به مبانی تولید محصولات کشاورزی بدلیل ایجاد کمبود در تامین نهاده‌های ضروری و برهم خوردن تعادل در هزینه‌های تولید و قیمت فروش محصولات

مرکز تحقیقات استراتژیک

محتوای گزارش

قبل از ورود به این موضوع از نظر ایجاد آمادگی برای خوانندگان محترم مطالبی بطور اختصار در مورد یارانه‌های کشاورزی و مسائل عمده گندم (تولید، مصرف، تجارت) و امنیت غذایی در سطح جهان و ایران یادآوری می‌شود:

I- تعریف یارانه در بخش کشاورزی

II- مسایل مربوط به گندم در جهان و ایران

III- آثار اولیه اجرای قانون هدفمند کردن یارانه

IV - راهکارهای پیشنهادی استفاده از حذف یارانه نان در رفع مشکلات تولیدات بخش زراعت در کشور

1. تعریف یارانه

یارانه را به پرداخت و کمک مالی دولت‌ها به بخش خصوصی در قالب اهدافی مشخص تعریف کرده‌اند.

اهداف پرداخت یارانه در بخش کشاورزی می‌تواند بقرار زیر باشد:

- تثبیت قیمت مواد غذایی
- ایجاد ثبات در درآمد تولید کنندگان
- اطمینان به تولید کافی محصولات کشاورزی
- تشویق و ترغیب سرمایه‌گذاری در بخش تولیدات کشاورزی
- ارتقاء سطح تغذیه اقشار آسیب‌پذیر برای دریافت حداقل شاخصه‌های امنیت غذایی

- تقویت بخش کشاورزی در جهت توسعه اقتصاد ملی

روش‌های متداول اعمال یارانه:

- پرداخت مستقیم
- تحویل کالا
- تقلیل بهره وام
- معافیت‌های مالیاتی
- یارانه خدماتی - بیمه محصولات کشاورزی
- خرید تضمینی
- سیاست‌های وارداتی از جمله تعرفه، مجوزها و یا ممنوعیت‌ها
- سیاست‌های صادراتی - مقررات و مشوق‌های صادراتی
- پایین نگهداشتن قیمت کالاهای دولتی نظیر انرژی، کود شیمیایی، آب و...
در مورد برقراری یارانه در کشاورزی نظرات مختلفی ابراز می‌شود از جمله:
= طرفداران محیط زیست برقراری یارانه‌های تجاری (مثلاً مشوق‌های صادراتی) را
دلیل عمده استفاده تولیدکنندگان از مواد شیمیایی بیشتر و نیز تجاوز به حریم منابع
طبیعی می‌دانند.
= مدافعان آزادسازی تجارت نیز با برقراری بدون حساب یارانه‌ها مخالف و
حتی‌المقدور مدافع محدودسازی آن می‌باشند.
= در برخی کشورهای اروپایی و کشور امریکا بدلیل برخورداری بیشترمالکین بزرگ
از این امتیاز بعضاً یارانه‌ها مورد نقد قرار می‌گیرد.

یارانه در ایران:

سابقه برقراری یارانه در کشور ما به سال‌های قبل از انقلاب بر می‌گردد اگر چه بعد از انقلاب اسلامی مقوله یارانه‌ها از نظر حجم اعتبار و تنوع کالاهای مشمول، افزایش قابل ملاحظه‌ای یافته است.

در بخش کشاورزی اهم موارد یارانه عبارتند از:

یارانه انرژی (گازوئیل - برق) در سال ۱۳۸۵ مبلغ ۲/۹ هزار میلیارد تومان (۷/۳

درصد کل یارانه انرژی)

- یارانه کود شیمیایی، ۸۰۰ میلیارد تومان در سال (۸۹)

یارانه بیمه محصولات کشاورزی، ۳۹۳ میلیارد تومان (۸۹)

یارانه بذر ۴۰ میلیارد تومان (۸۹)

یارانه آب ۹۱۹ میلیارد تومان (۸۸)

اگر چه در دوران جنگ تحمیلی برقراری و افزایش یارانه‌ها از حمایت عمومی بر خوردار بود لیکن بعد از خاتمه جنگ و در زمان فعالیت دولت پنجم تفکر حذف تدریجی یارانه‌های غیر ضرور تقویت گردید و علیرغم عدم موافقت بعضی محافل بصورت محدود با اجرا گذارده شد. در دولت هفتم و در ماده ۳ قانون برنامه چهارم اجرای طرح قانون هدفمندی یارانه‌ها طی یک زمان بندی پنج ساله مصوب گردید لیکن مجلس هفتم با تصویب قانون تثبیت قیمت‌ها اجرای آن را معطل گذارد تا اینکه دولت نهم پس از پیشنهاد و تصویب «قانون هدفمند کردن یارانه‌ها» از آذر ماه سال ۸۹ آن را به اجرا درآورد. مقدمتاً اجرای قانون در مورد دو کالای عمده، انرژی (شامل بنزین - گازوئیل - گاز - و سایر مشتقات نفتی و برق) و نان شروع گردیده است.

آثار اولیه طرح مذکور پس از گذشت ۶ ماه از شروع اجرا توسط مسؤولین به شرح

زیر اعلام گردید:

- کاهش مصرف بنزین ۰/۶٪، گازوئیل ۱۰/۱٪^۱

- کاهش مصرف برق ۱۰ درصد^۲

- کاهش مصرف گندم به میزان ۳۰ درصد

۱. به نقل از آقای محمد رضا فرزین دبیر ستاد هدفمندی یارانه‌ها، مصاحبه با شبکه ۶

تلویزیون مورخ ۹۰/۱۱/۲۷ ساعت ۱۰:۳۰

۲. سایت جام جم مورخ ۹۰/۵/۷ از قول آقای محمد رضا فرزین

۲. مسایل مربوط به گندم (تولید - مصرف - تجارت)

الف - جهان

گندم گیاهی است که از گذشته‌های دور (۱۰ هزار سال) تاکنون جایگاه خود را به عنوان غذای اصلی Staple food انسان‌ها حفظ کرده است آنرا به عنوان محصول معجزه گر قرن بیستم معرفی کرده اند که توانسته است امنیت غذایی را در کشورهای آسیایی، امریکای لاتین و قسمتی از آفریقا تامین نماید.^۱

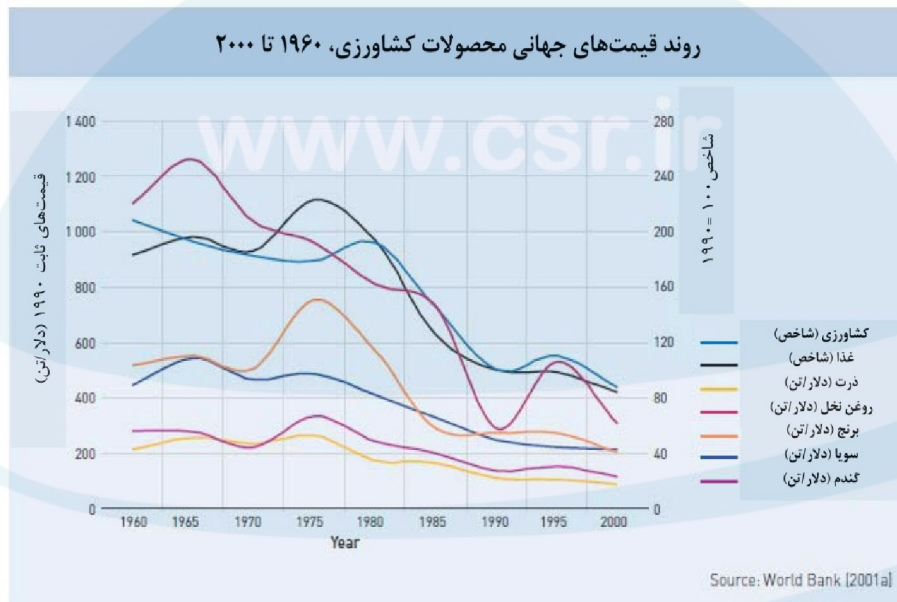
جدول شماره ۱. تغییرات تولید گندم، تولید سرانه و انرژی مصرفی مردم جهان (از کل محصولات)

سال ۲۰۰۸-۲۰۰۹	سال ۱۹۶۰	
۶۸۳/۸ میلیون تن (با رشد سالانه بیش از ۲ درصد رشد)	۲۲۲/۴ میلیون تن	تولید گندم
۶/۸ میلیارد	۳ میلیارد نفر	جمعیت جهان
۱۰۰ کیلوگرم	۷۴ کیلوگرم	تولید سرانه
۲۷۳۰	۱۹۰۰	متوسط انرژی مصرفی کیلو کالری - روز-نفر از تمام مواد غذایی

فائو Food outlook june 2010 FAO

دوره (۱۹۵۰-۲۰۰۰) را به عنوان دوران رشد سریع تولیدات کشاورزی همراه با کاهش نسبی قیمت محصولات غذایی از جمله گندم می‌شناسند.

نمودار شماره ۱.

قیمت گندم و برنج و ذرت ۶۰٪ کاهش داشته است. عملکرد گندم از ۵۰۰ کیلوگرم در سال ۱۹۵۰ به ۲۷۰۰ کیلوگرم در سال ۲۰۰۰ در کشورهای در حال توسعه افزایش یافته است. سهم عوامل مختلف در افزایش تولید محصولات کشاورزی و شکوفایی مواد غذایی در این دوره عبارتند از:

جدول شماره ۲.

تراکم کاشت	افزایش سطح زیر کشت	رشد عملکرد
۷ درصد	۱۵ درصد	۷۸ درصد

اهم دلایل این رشد عبارتند از:

- تنوع ارقام اصلاح شده با ظرفیت بالای تولید و متحمل به عوامل خسارت‌زا ارقام پاکوتاه
- مصرف انواع کودها و سموم شیمیایی

- توسعه مکانیزاسیون
- تکنولوژی‌های مدرن آبیاری
- بالاترین عملکرد گندم مربوط به کشورهای اروپای غربی می‌باشد، هلند با ۸/۹ تن و فرانسه با ۸ تن تولید در هکتار در سال ۲۰۱۰ شاخص می‌باشند.
- عملکرد روسیه و هند، ۳۵٪ فرانسه می‌باشد گفته می‌شود اگر این دو کشور با بهره‌گیری از تکنولوژی‌های کارآمد عملکرد خود را به فرانسه برسانند تولید گندم جهان ۴۰ درصد افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۳. تولید، تجارت (صادرات و واردات) ده کشور عمده جهان

سال ۲۰۰۹-۲۰۱۰					
ده کشور عمده :					
وارد کننده متوسط ۲۰۰۶-۲۰۰۹		صادر کننده متوسط ۲۰۰۶-۲۰۰۹		تولید کننده متوسط ۲۰۰۶-۲۰۰۸	
۸/۲	مصر	۲۸/۵	آمریکا	۱۲۹/۶	اتحادیه اروپا
۷	برزیل	۱۷/۸	کانادا	۱۱۰	چین
۶/۸	اتحادیه اروپا	۱۶/۱	اتحاد اروپا	۷۴/۶	هندوستان
۵/۳	اندونزی	۱۳/۸	روسیه	۵۷/۵	روسیه
۵/۳	ژاپن	۱۰/۸	استرالیا	۵۷/۷	آمریکا
۵/۳	الجزایر	۹/۶	آرژانتین	۲۴/۶	کانادا
۳/۴	مکزیک	۷/۶	قزاقستان	۲۱/۸	پاکستان
۳/۴	عراق	۵/۷	اکراین	۱۵/۱	استرالیا
۳/۳	نیجریه	۱/۹	ترکیه	۱۷/۴	اکراین
۳/۲	کره (جنوبی)	۱/۴	پاکستان	۱۵/۳	قزاقستان

ماخذ : فائو ۲۰۱۰ FAO Food outlook june

جدول شماره ۴. مقایسه تولید و صادرات و واردات گندم در دو حوزه کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه

(متوسط سال‌های ۲۰۰۶-۲۰۰۸)

کشورهای توسعه یافته	تولید	درصد	صادرات	درصد	واردات	درصد
۳۴۱	۵۳/۵	۱۰۲/۳	۸۴	۲۵/۳	۲۱	

کشورهای در حال توسعه	۲۹۵/۸	۴۶/۵	۱۹/۳	۱۶	۹۵/۵	۷۹
-------------------------	-------	------	------	----	------	----

ماخذ: فائو FAO ۲۰۱۰ Food outlook june

گندم، امنیت غذایی، قیمت

گندم بیشترین سهم در تامین انرژی روزانه مردم جهان دارد، بطور متوسط ۳۰ درصد از ۲۷۳۰ کیلو کالری انرژی روزانه مردم جهان از گندم تامین می‌شود. به این دلیل دولت‌ها همواره در تامین گندم مورد نیاز مردم اهتمام کافی دارند. تامین هزینه مواد غذایی یکی از فاکتورهای مهم در دستیابی بشر به امنیت غذایی کافی می‌باشد، چنانچه این هزینه از حد تحمل مردم یک کشور فراتر رود وقوع حوادث اجتماعی را باید انتظار داشت.

عوامل موثر بر افزایش قیمت گندم در سنوات اخیر عبارتند از:

- حوادث اقلیمی، خشکسالی، یخبندان، آتش‌سوزی در کشورهای عمده تولیدکننده گندم
- کاهش سطح زیر کشت گندم
- افزایش قیمت انرژی که علاوه بر افزایش هزینه تولید، سبب کاهش عرضه غلات به عنوان غذای انسانی می‌گردد (بدلیل استفاده بیشتر از غلات در تولید انرژی سبز)
- افزایش درآمد در کشورهای با اقتصاد نو ظهور (چین، هند، برزیل ...) و سوق و تمایل به سمت الگوی غذایی برپایه مصرف پروتئین حیوانی ... (برای تولید هر کیلو گوشت گاو به ۷ کیلو غلات نیاز است).

چالش‌های عمده تولید گندم در جهان:

- کاهش روند افزایش بهره‌وری (کاهش ۲/۳ درصدی رشد دوران قبل از ۲۰۰۰ به ۱/۷ در دهه اول قرن بیست و یکم)
- ضایعات گندم قبل و بعد از مزرعه بدلیل سرمایه‌گذاری ناکافی در امور زیر بنایی علی‌الخصوص آبرسانی، ماشین‌آلات، جاده‌های ارتباطی و سیلوها

آقای دیوف رییس سابق فائو معتقد بود که برای برقراری امنیت غذایی در سطح جهان نیاز به سرمایه‌گذاری سالانه ۳۰ میلیارد دلار می‌باشد مشروط به اینکه ۲۵ میلیارد آن در افریقا در امر تکنولوژی و زیر ساخت‌ها مصرف گردد. در مطالعه دیگری که توسط آقای اشمیت‌هابر با همکاری کارشناس فائو در سال ۲۰۰۹ صورت گرفت اعلام گردید که برای تأمین غذا در سال ۲۰۵۰ به ۸۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری سالانه (جدا از استهلاک سرمایه‌های موجود کشاورزی) نیاز می‌باشد.

ب - ایران

گندم و نان از دیر باز غذای اصلی staple food و یا قوت لایموت مردم این سرزمین بوده و نیز بیشترین سهم از نظر سطح زیر کشت و تولید را در بین محصولات زراعی دارا می‌باشد.

جدول شماره ۵. مقایسه متوسط سطح زیر کشت و تولید گندم باکل محصولات زراعی

درصد	محصولات زراعی	گندم	
۵۳/۲	۱۲/۴	۶/۶	سطح زیر کشت (میلیون هکتار)
۲۰	۶۶/۷	۱۳/۲	تولید (میلیون تن)

متوسط ۵ ساله ۸۷-۸۸ و ۸۴-۸۳

مأخذ: بانک اطلاعات زراعت - وزارت جهاد کشاورزی

جدول شماره ۶. سطح زیر کشت گندم به تفکیک آبی و دیم

عملکرد کیلوگرم در هکتار	سهم درصد	تولید به ۱۰۰۰ تن	سهم درصد	مساحت به ۱۰۰۰ هکتار	
۳۵۰۴	۷۰	۹۲۲۸	۳۸/۵	۲۵۵۰	گندم آبی
۱۰۴۴	۳۰	۴۰۲۴	۶۱/۵	۴۰۷۸	گندم دیم
۲۰۰۰ متوسط	۱۰۰	۱۳۲۵۲	۱۰۰	۶۶۲۸	جمع

آمار وزارت جهاد کشاورزی (متوسط سال‌های ۸۴ تا ۸۸)

مأخذ: بانک اطلاعات زراعت

تأمین و مصرف گندم:

تولید و مصرف گندم در ایران را می‌توان به دو دوره قبل و بعد از دهه ۱۳۴۰ تقسیم

نمود قبل از دوره دهه ۴۰ ایران با تولید سنتی (کمتر از ۴ میلیون تن) و مصرف سرانه محدود نیاز خود را برطرف می‌نموده است و در سال‌های مصادف خشکسالی کمبود گندم را از طریق واردات تامین می‌کردند. (مرکز آمار ایران واردات سال ۳۸ و ۳۹ به ترتیب ۲۰۰ و ۱۰۰ هزار تن) از دهه ۱۳۴۰ همزمان با اجرای قانون اصلاحات ارضی و تغییر در مدیریت مزارع کشور، بروز چند سال خشکسالی متوالی و همچنین بالا رفتن مصرف گندم (مجموعه مصارف) به تدریج از نیمه دوم دهه ۴۰ و در ادامه در دهه ۵۰ و تاکنون واردات به راهکار تکمیلی تامین گندم کشور تبدیل گردیده است.

جدول شماره ۷. مقدار کل عرضه گندم طی دهه‌های مختلف (سرانه کیلوگرم - سال)

از کتاب طرح افزایش تولید گندم		از کتاب راه نوین سبز		بررسی دهه
میزان رشد (%)	مقدار (کیلوگرم)	میزان رشد (%)	مقدار (کیلوگرم)	
-	۱۴۵	-	-	دهه ۴۰
۳۱	۱۹۰	-	۱۷۰	دهه ۵۰
۶/۳	۲۰۲	۱۴/۷	۱۹۵	دهه ۶۰
۲۰/۲	۲۴۳	۱۸/۹	۲۳۲	دهه ۷۰
۶۷/۵	۹۸ کیلوگرم طی ۴ دهه	۳۶/۵%	۶۲ کیلوگرم طی سه دهه	رشد تغییرات طی دهه‌های بررسی
۴/۲%		۴/۵%		متوسط رشد سالانه

ماخذ: کتاب طرح ده ساله ۹۰-۱۳۸۱ طرح افزایش تولید گندم (عرضه شامل کل گندم عرضه شده در جامعه اعم از مصارف انسانی، بذر، ضایعات، خوراک دام و ...)

هر دو بررسی نشان می‌دهد که مقدار کل عرضه سرانه بدون داشتن توجیه منطقی رشد نامتناسبی داشته است. مثلاً افزایش ۶۲ کیلوگرم عرضه سرانه طی سه دهه (سالانه ۲ کیلوگرم) و یا ۹۸ کیلوگرم طی ۴ دهه (سالانه ۲/۴ کیلوگرم) حاکی از رشد فزاینده کل مصرف گندم در کشور می‌باشد. بررسی‌های معاونت امور اجتماعی سازمان مدیریت و برنامه ریزی نیز حاکی از رشد ۸/۶ درصدی مصرف کالاهای اساسی از جمله گندم در

سال می‌باشد. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که در صورت عدم تنظیم برنامه دقیق جهت کنترل و مصرف بهینه و شفاف کردن مقادیر مصرف، این میزان به حدود ۲۶۰ کیلوگرم در افق سال ۱۳۹۰ می‌رسید که قبول این میزان به هیچ وجه اصولی و منطقی نمی‌باشد.

مقایسه روند عرضه سرانه و مصرف سرانه گندم

بررسی اطلاعات ترازنامه غذایی ایران نشان می‌دهد که عرضه سرانه گندم خوراکی (آرد) طی سال‌های ۷۸-۱۳۶۸ با احتساب ۱۰ درصد ضایعات تولید در مراحل پس از برداشت تا قبل از مصرف و ۵ درصد ضایعات گندم وارداتی، مصارف بذر، خوراک دام و تغییرات ذخایر سیلوها، (بدون در نظر گرفتن مبادلات مرزی)، روندی صعودی طی نموده و از ۱۷۹/۵ کیلوگرم در سال ۱۳۶۸، به ۱۸۹/۴ کیلوگرم در سال ۱۳۷۸ رسیده است. (جدول شماره ۸)

جدول شماره ۸. روند عرضه سرانه گندم (آرد) برای مصارف انسانی طی سال‌های ۶۸-۱۳۷۷ (واحد: کیلوگرم)

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
گندم (آرد)	۱۵۸	۱۵۰/۲	۱۵۳/۴	۱۶۵/۲	۱۵۳/۷	۱۴۶	۱۷۰/۸	۱۷۰/۶	۱۷۳/۳	۱۸۹/۱	۱۶۶/۷
برحسب گندم	۱۷۹/۵	۱۷۰/۷	۱۷۴/۳	۱۸۷/۷	۱۷۴/۶	۱۶۵/۹	۱۹۴/۱	۱۹۳/۹	۱۹۶/۹	۲۱۴/۹	۱۸۹/۴

مأخذ: مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ترازنامه غذایی ایران (۱۳۷۸ - ۱۳۶۸)

جدول شماره ۹. وضعیت تولید، ذخیره و عرضه گندم در ایران طی سالهای ۱۳۸۸-۱۳۷۹

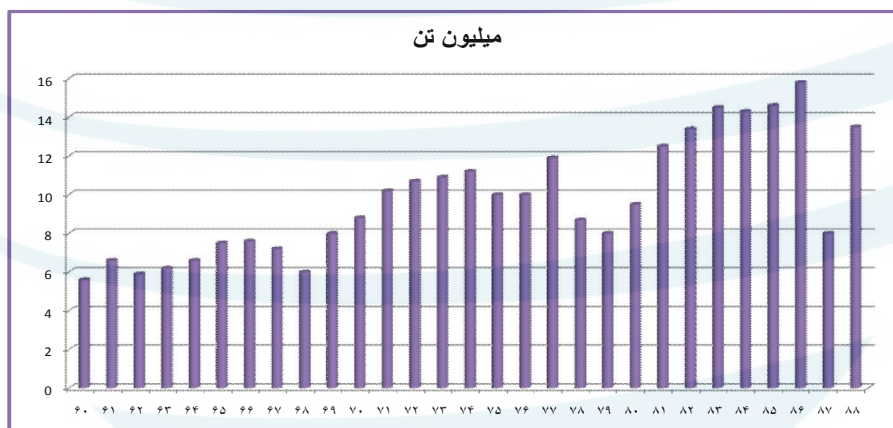
متوسط ده ساله	۸۸	۸۷	۸۶	۸۵	۸۴	۸۳	۸۲	۸۱	۸۰	۷۹	سال فعالیت
۱۲۴۳۰/۵	۱۳۴۸۴/۰	۷۹۵۷/۰	۱۵۸۸۷/۰	۱۴۶۶۴/۰	۱۴۳۰۸/۰	۱۴۵۶۸/۰	۱۳۴۴۰/۰	۱۲۴۵۰/۰	۹۴۵۸/۰	۸۰۸۹/۰	تولید (هزار تن)
۲۸۵۵/۲	۵۰۶۰/۰	۵۹۱۹/۰	۱۸۹/۳	۱۱۵۲/۰	۱۰۵/۱	۱۷۰/۴	۷۳۳/۳	۲۸۳۹/۰	۶۷۷۱/۱	۵۶۱۲/۷	واردات (هزار تن)
۱۵۲/۲	۱۹۳۰	۱۵۰/۰	۷۳۵/۰	۱۳۳/۰	۸۸/۰	۳۹/۰	۵۱/۰	۲۸/۰	۴۹/۰	۵۶/۰	صادرات (هزار تن)

مآخذ: مطالعات کمیسیون کشاورزی اتاق بازرگانی ایران

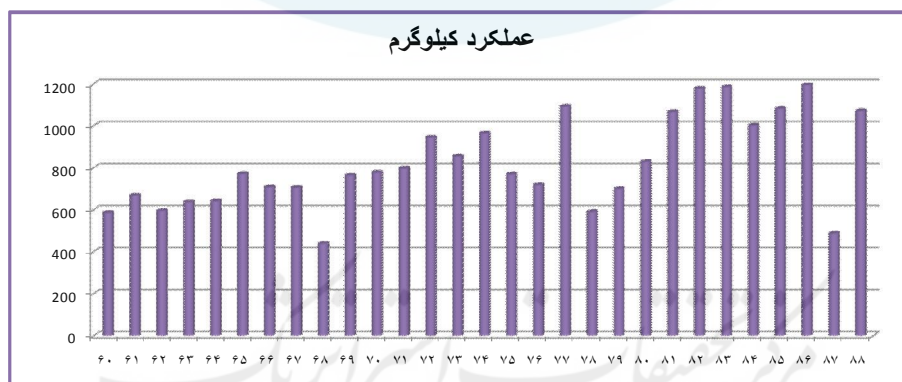
اقدامات انجام شده در جهت کاهش وابستگی به واردات گندم:

از اواخر دهه چهل و همزمان با اوج گرفتن روند وابستگی، دولت‌ها همواره بر تامین گندم مورد نیاز از منابع داخل تاکید و اصرار داشته اند. پس از انقلاب اسلامی اولین اقدام جدی و منسجم در سال ۶۸ در قالب طرح محوری گندم آغاز گردید که با استقبال مسؤولین - کارشناسان، کشاورزان مواجه گردید. آثار مثبت این طرح در نمودار شماره ۲ نشان داده شده است.

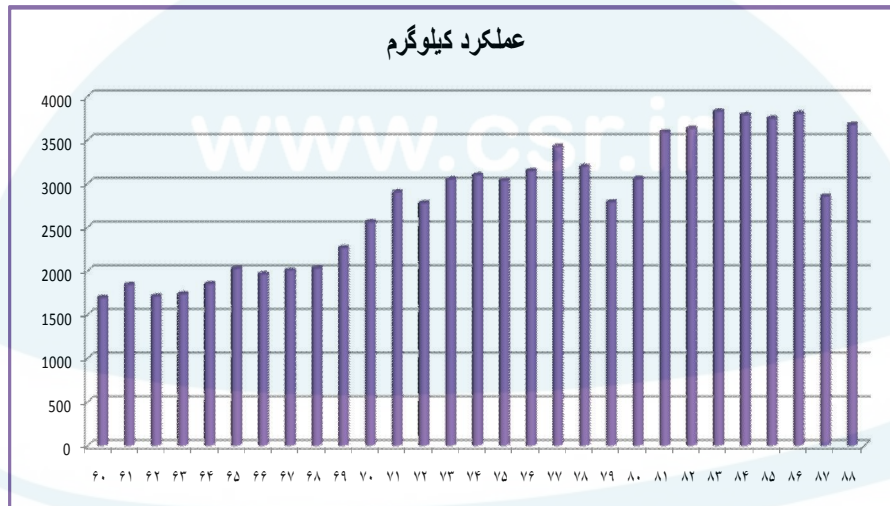
نمودار شماره ۲. روند تولید گندم طی سال‌های ۱۳۶۰ الی ۱۳۸۸

نمودار شماره ۳. روند عملکرد گندم دیم از سال زراعی ۶۰ - ۵۹ الی ۸۸ - ۸۷

نمودار شماره ۴. روند عملکرد گندم آبی از سال زراعی ۶۰-۵۹ الی ۸۸-۸۷

اقدامات اساسی انجام یافته در راستای افزایش تولید و نیز تولید پایدار در این طرح به شرح ذیل است:

۱. بیماری زنگ گندم که همواره به عنوان بزرگترین مشکل پایداری تولید گندم در کشور بود پس از طغیان بیماری در سال ۷۲ و کاهش ۱/۵ میلیون تن تولید، در یک اقدام برنامه ریزی شده پس از سه سال با معرفی ارقام متحمل و پر محصول و همچنین روش‌های شیمیایی تحت کنترل درآمد.
۲. توسعه سطح مبارزه با علف‌های هرز از ۱۴۰ هزار هکتار در سال‌های قبل از اجرای طرح به ۴ میلیون هکتار در دهه ۱۳۸۰
۳. ساماندهی به مراحل مبارزه با سن گندم و تبدیل مبارزه با آن از آفت عمومی به آفت همگانی به منظور مشارکت کشاورزان در امر مبارزه.
۴. شروع تغذیه گیاهی به روش علمی و استفاده از نتایج آزمایشات خاک‌شناسی با ایجاد آزمایشگاه خصوصی در سطح کشور، معمول شدن مصرف ریز مغذی‌ها.
۵. توسعه مکانیزاسیون در مزارع گندم.
- ۶- کنکاش برای اصلاح الگوی تناوب زراعی و معرفی محصول مناسب در تناوب با

گندم، معرفی گیاه کلزا بدین منظور صورت گرفت.

مجموعه اقدامات فوق به افزایش تولید - افزایش عملکرد طبق نمودارهای شماره ۲ و ۳ و ۴ منجر گردید.

افزایش عملکرد به عنوان مهمترین شاخص افزایش بهره‌وری و پایداری تولید در این طرح قابل توجه می‌باشد. عملکرد گندم آبی از ۲۰۰۰ کیلوگرم در سال شروع (۶۸-۶۷) به بیش از ۳۰۰۰ کیلو ظرف مدت ۵ سال در سال ۷۲-۷۳ افزایش یافت. افزایش ۵۰ درصد در طول ۵ سال، (سالی ۲۰۰ کیلوگرم) این عملکرد در سال زراعی ۷۶-۷۷ به رکورد ۳۴۰۰ کیلوگرم ارتقاء یافت.

متأسفانه روند افزایش تولید با وقوع خشکسالی‌های ممتد و بی سابقه در سال‌های زراعی ۷۷-۷۸ لغایت ۸۰-۷۹ متوقف گردید.

کشور ما در طول دهه ۶۰ با سه سال و دهه ۷۰ با پنج سال و دهه ۸۰ با دو سال خشکسالی سراسری رو به رو بوده است. تعدد و شدت خشکسالی در اواخر دهه ۷۰ از یک طرف و عدم همراهی مسئولین کشور از طرف دیگر این طرح را از توجه لازم محروم ساخت.

خوشبختانه در شروع دهه هشتاد مجدداً تمایل عمومی به احیاء مجدد طرح گندم تعلق گرفت.

در این دوره با استفاده از تجارب دهه هفتاد و ادامه مجدد طرح افزایش تولید گندم با اقداماتی چون:

۱. تدوین طرح ده ساله افزایش تولید گندم ۹۰-۱۳۸۰ بصورت مشروح و فنی و با استفاده از نتایج ده سال تجربه اجرایی و تحقیقاتی

۲. کاهش بسیاری از موانع و مشکلات اساسی تولید گندم نظیر زنگ زرد - آفت سن - علف‌های هرز و...

۳. حمایت‌های بازرگانی و پوشش وسیع بیمه‌ای

۴. بر خورنداری از سال‌های بالنسبه مطلوب شرایط آب و هوایی و بارندگی

۵. و بالاخره پشتیبانی مؤثر مراجع و مسؤولان در سطوح مختلف سیاسی و اجتماعی، قانون‌گذاری، اجرایی و بانکی کشور باعث گردید که تولید و عملکرد گندم مجدداً در یک روند افزایشی مطلوب قرار گیرد. عملکرد گندم آبی که در سال ۱۳۷۷ به رکورد ۳۴۰۰ کیلوگرم ارتقاء یافته و مدتی را کد شده بود مجدداً افزایش یافت. در سال ۱۳۸۳ به رکورد دیگری (۳۸۲۷ کیلوگرم) دست یافت. مطابق اهداف پیش بینی شده در طرح ده ساله، عملکرد گندم آبی در سال ۸۳ می‌بایست به ۳۷۵۰ کیلوگرم ارتقاء یابد که عملاً بیشتر از آن تحقق یافت لیکن در هیچکدام از سالهای بعد از سال ۸۳ تا کنون اهداف عملکرد طرح محقق نگردیده است. در سال ۸۹-۸۸ که عملکرد گندم آبی طبق اهداف طرح گندم ۴۶۵۰ کیلوگرم در هکتار هدفگذاری شده بود عملاً ۳۴۴۸ کیلوگرم تحقق یافت (۲۶ درصد کاهش و بازگشت به عملکرد گندم آبی در سال ۱۳۷۷)

کیفیت گندم:

در سال ۷۳ گندم تولید داخل از نظر کیفی مورد اعتراض وزارت بازرگانی قرار گرفت و به این دلیل ضرورت واردات گندم خارجی برای اختلاط با گندم‌های داخلی عنوان گردید. لیکن این ادعا پس از بررسی‌های آزمایشگاهی ارقام گندم تولید داخل و وارداتی در وزارت کشاورزی و سازمان غله و تایید رییس وقت سازمان غله منتفی اعلام گردید. کوشش‌های انجام یافته در جهت ارتقاء بیشتر کیفیت گندم تولید داخل به نتایج مطلوبی به شرح جدول شماره ۱۰ منجر گردید که مراتب به تایید آزمایشگاه‌های مؤسسه اصلاح بذر و نیز آزمایشگاه سازمان غله رسیده است.

جدول شماره ۱۰. وضعیت کیفی گندم‌های تولید داخلی

سال	۱۳۷۲	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳
گروه بندی کیفی گندم	درصد	درصد	درصد	درصد
گروه خوب	۳۲	۶۳	۶۵	۶۶
گروه متوسط	۳۸	۲۴	۲۸	۳۳
گروه ضعیف	۳۰	۱۳	۷	۱

اکنون پس از گذشت دو دهه و ارتقاء کیفی گندم‌های داخلی حسب جدول شماره ۱۰

توجیه بخش بازرگانی کشور مبنی بر اجازه واردات یک میلیون تن گندم خارجی بمنظور جبران کمبود کیفی گندم داخلی جای تاسف و نگرانی دارد (مصاحبه معاون محترم وزیر بازرگانی مورخ ۱۶ اسفند ۸۹ خبرگزاری فارس) که متأسفانه از طرف بخش مرتبط اعتراضی نسبت باین اظهار نظر ملاحظه نشده است.

چالش‌های عمده تولید گندم در ایران:

۱. قلت عملکرد- درآمد ناکافی کشاورزان- بهره‌وری ناکافی- رقابت‌پذیری
۲. مشکلات تدارکات دولتی، گرفتاری یارانه‌ها
۳. روند تصاعدی بحرانی شدن دشتهای کشور از نظر منابع آبی نه تنها به عنوان بزرگترین چالش بخش کشاورزی بلکه حیات در کشور
۴. نوسانات تولید ناشی از حوادث اقلیمی خاصه خشکسالی و عدم ارائه راهکارهای مناسب
۵. جای خالی محصول مناسب در تناوب زراعی با گندم در کشتهای زمستانه
۶. بیماری‌های به ظاهر کم رنگ لیکن با خسارت قابل ملاحظه نظیر پاخوره، نماتود، فوزاریوم.
۷. خسارت کمی و کیفی آفت سن گندم.

۳. آثار اولیه اجرای قانون هدفمندکردن یارانه‌ها، شش ماه بعد از اجرا

همانگونه که قبلاً گفته شده قانون هدفمندی یارانه‌ها پس از تصویب مجلس شورای اسلامی از اول آذر ماه ۸۹ اجرا گردید. اگر چه ارزیابی در تاثیر این قانون بر مصرف و تولیدات کشاورزی مستلزم سپری شدن زمان بیشتری از اجرای قانون و انجام بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی مرتبط با آن است لیکن اظهار نظر مقامات کشور:

جناب آقای رییس جمهور در ۹۰/۲/۲۵، وزیر امور اقتصادی و دارایی در ۹۰/۱/۱۹، وزیر بازرگانی در ۹۰/۳/۲۳ حاکی از آنست که اجرای قانون مزبور موجب کاهش ۳۰ درصدی از مصرف گندم خوراکی کشور گردیده است.

معاون وزیر بازرگانی در مصاحبه تلویزیونی ۹۰/۲/۱۳ و نیز در مصاحبه با روزنامه دنیای اقتصاد مورخ ۹۰/۲/۱۳ ضمن تایید کاهش ۳۰ درصد مصرف گندم خوراکی مطالبی بشرح جدول شماره ۱۱ بیان داشتند:

جدول شماره ۱۱. مصرف سالانه و سرانه گندم خوراکی طی سنوات مختلف

سال	۱۳۸۴	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰ (پیش بینی)
مصرف سالانه (میلیون تن)	۱۰	۹/۱	۸/۷	۶/۴
مصرف سرانه (کیلوگرم سالانه)	۱۶۱	۱۳۹	۱۰۴	۸۵

- مصرف گندم کشور در سال جاری نسبت به سال‌های ۸۴، ۸۸ و ۸۹ به ترتیب ۳۶، ۲۹/۶ و ۲۶/۴ درصد کاهش نشان میدهد.

با قبول فرض مذکور و استمرار آن می‌توان گفت یک فرصت جدید و مطلوب برای بخش کشاورزی ایجاد گردیده است که از آن می‌توان بسیاری از اهداف آرمانی در تقویت امنیت غذایی، کاهش وابستگی و حل چالش‌های متعدد بخش کشاورزی را ساماندهی کرد.

چنانچه سایر مصارف گندم شامل صنایع غذایی، خوراک دام، طیور و بذر و با ضریب احتیاطی افزایش ۱۰ درصدی محاسبه نمایم نیاز گندم مصرفی کشور در سال جاری به ده میلیون تن نزدیک میشود. تامین این مقدار نیاز در حالیکه متوسط تولید سالانه گندم در دوره ده ساله منتهی به سال ۱۳۸۸ (۱۳۷۹-۱۳۸۸) و با وقوع سه سال (۷۹، ۸۰ و ۸۷) خشکسالی ۱۲/۵ میلیون تن و در سالهای معمولی ۱۴/۵ میلیون تن بوده است بدون نگرانی محقق خواهد گردید. با اطمینان در تکافوی تولید داخل اولاً نگرانی و دغدغه خاطر از تهدید امنیت غذایی (مرتبط با گندم) بر طرف خواهد شد و ثانیاً به معضل واردات گندم که متوسط آن طی ایام مورد اشاره حدود سه میلیون تن بوده است خاتمه داده خواهد شد.

توجه به دونگته بسیار مهم در شروع طرح هدفمندی یارانه‌ها به شرح ذیل ضروری می‌باشد:

الف - از آنجا که گندم و نان قسمت اعظم انرژی (قریب ۴۰ درصد) و پروتئین (۵۰ درصد) مورد نیاز کشور را تامین می‌کند کاهش سریع مصرف سرانه از نظر وقوع و یا افزایش سوء تغذیه خاص در بین اقشار آسیب پذیر که مصرف گندم بیشتری در جیره غذایی خود دارند جای سؤال و نگرانی دارد عدم ارائه الگوی جایگزین توأم با روند افزایشی قیمت‌های جاری مواد غذایی لزوم توجه جدی و مستمر به این نکته مهم تا اطمینان به رفع نگرانی را خاطر نشان می‌سازد.

نتیجه بررسی مشترک انستیتو تغذیه دانشگاه علوم پزشکی در سال ۸۰ - ۷۹ نشان داد که ۲۳ درصد جمعیت کشور دچار سوء تغذیه می‌باشند و تحلیل آمار ارایه شده از سوی مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۷ نشانگر آنست که حداقل ۳ تا ۴ دهک جامعه مشکل تغذیه دارند بنابراین رصد کردن مستمر نحوه تغذیه مردم آن هم در فضای هدفمندی یارانه‌ها ضرورتی انکار ناپذیر است تا خدای ناخواسته در آینده با خسارت جبران‌ناپذیر جسمی و ذهنی مردم روبرو نشویم.

ب - کلیه اتفاقات و رویدادهای بعد از اجرای قانون (هدفمندی یارانه‌ها) که از قبل پیش‌بینی نگردیده است هر گونه کم توجهی و بی توجهی نسبت به اینگونه تغییرات، بخش رابا خسارت مواجه می‌نماید. گزارش‌های متعددی در شروع اجرای طرح همزمان با فعالیت‌های بهاره کشاورزی در سال جاری در رابطه با عدم تامین کافی نقدینگی برای تهیه نهاده‌های گران شده ارایه گردیده است بنابراین رصد کردن رویدادهای بعد از اجرای قانون همراه با تجزیه و تحلیل و ارایه راهکارهای مناسب وظیفه مهم کارگزاران مرتبط با قانون هدفمندی یارانه‌ها و مخصوصاً مسؤولان بخش کشاورزی کشور می‌باشد تا از خسارت اساسی به مبانی تولید کشور جلوگیری به عمل آید.

تامین حدود ده میلیون تن گندم مورد نیاز سالانه با احتساب چهار میلیون تن از عرصه دیم‌زارها، نیازمند کشت در سطح حداکثر ۱/۶ میلیون هکتار از اراضی آبی کشور می‌باشد که بدین ترتیب ۰/۹ میلیون هکتار اراضی آبی در کشت پاییزه از این فصل (پاییز ۱۳۹۰) صرفه‌جویی می‌گردد که از آن می‌توان جهت تقویت امنیت غذایی، بهبود

تغذیه، کاهش وابستگی مواد غذایی و ایجاد پایداری در منابع آب و تولیدات کشاورزی استفاده کرد. بدیهی است چنانچه عملکرد گندم مطابق طرح ده ساله ارتقاء یابد مساحت بیشتری از اراضی آبی آزاد می‌گردد.

۴. راهکارها و پیشنهادات:

سناریوهای محتمل در بهره‌گیری از این فرصت را می‌توان بشرح ذیل مدنظر قرار داد.
الف - کاهش وابستگی به روغن نباتی و کنجاله دانه‌های روغنی به خارج از کشور لازم به یادآور است که وابستگی به روغن و کنجاله دانه‌های روغنی بالاترین جایگاه در بین کالاهای غذایی وارداتی بشرح ذیل دارد.

- اختصاص بیشترین ارز برای واردات سالانه

در سال ۱۳۸۹ بیش از ۲/۸ میلیارد دلار برای واردات روغن، دانه روغنی و کنجاله مصرف گردیده است.

در طی مدت ۱۹ سال (۱۳۷۱-۱۳۸۹) برای تامین کالاهای مذکور بیش از ۲۰ میلیارد دلار پرداخت گردیده است، در صورتیکه طی همین مدت علی‌رغم خشکسالی‌های متعدد و شدید برای واردات گندم مورد نیاز ۱۱/۳ میلیارد دلار هزینه شده است.

جدول شماره ۱۲. مقایسه هزینه ارزی برای واردات دو کالای اساسی (گندم و روغن) در فاصله سال‌های ۱۳۸۹ -

(۱۳۷۱ (سال

متوسط سالانه ارز مصرفی - میلیون دلار	ارز مصرفی میلیون دلار	مقدار واردات میلیون تن	
۱۰۹۴	۲۰۸۰۰	۴۵	روغن، دانه روغنی و کنجاله
۵۹۶	۱۱۳۳۰	۶۰	گندم

ماخذ: آمارنامه گمرک جمهوری اسلامی ایران

موضوع در خور تامل اینست که علی‌رغم تفاوت فاحش هزینه ارزی برای واردات دانه‌های روغنی (۸۳ درصد بیشتر از گندم) و همچنین درجه وابستگی ۹۰ درصدی آن به خارج از کشور، موضوع از نظرها مکتوم می‌باشد و به این دلیل است که کمتر کوششی از طرف

مسئولان و افکار عمومی برای حل این معضل بزرگ که هم هزینه زیاد و هم تهدید مهم امنیت غذایی کشور است مبذول می‌گردد و همگی درمقابل رکود وحتى توقف اجرای طرح مربوط براحتی از کنار آن عبور کرده و اغماض می‌کنند.

- این حجم وابستگی یکی از موارد تهدید امنیت غذایی و صفحه تاریکی در وابستگی و تامین غذایی کشور می‌باشد. ادامه روند افزایش وابستگی کشور به روغن، دانه‌های روغنی و کنجاله را می‌توان در شمار غفلت و ضعف‌های آشکار مدیریت کشور در قبال تدابیر و نفوذ سودجویان مشتاق واردات و همچنین کم توجهی بخش کشاورزی به ایجاد یک تناوب مطلوب در عرصه زراعی کشور دانست.

خوشبختانه کشور در گذشته‌ای نه چندان دور تجربه موفق ایجاد یک جهش هر چند محدود در افزایش تولید و کاهش وابستگی این کالا را آزموده است. در فضای جدید ناشی از اجرای قانون هدفمند کردن یارانه و کاهش سطح زیر کشت گندم آبی فرصت مناسب برای این منظور فراهم گردید تا روند افزایشی تولید دانه‌های روغنی اواخر دهه ۷۰ و نیمه دهه ۸۰ مجدداً برقرار گردد.

با اختصاص بخش اعظمی از ۰/۹ میلیون هکتار اراضی آبی آزاد شده به کشت کلزا که بیشترین مناسبت برای جایگزینی با گندم پاییزه دارد می‌توان سالانه ۸۰۰ هزار تن روغن نباتی و ۱/۱ میلیون تن کنجاله تولید نمود و وابستگی کشور را از ۹۰ درصد فعلی به ۳۰ درصد تقلیل داد.

با اصلاح الگوی کشت در قالب این پیشنهاد تولید سایر محصولات از جمله گندم به میزان حداقل ۱۵ درصد افزایش می‌یابد علاوه بر آن از مزیت نیاز آبی کمتر کلزا به آب بهره مند شد. قرار گرفتن کلزا در تناوب گندم روش موفق بسیاری از کشورها از جمله اروپا، کانادا، استرالیا می‌باشد برقراری این تناوب مبنای تولید پایدار گندم را تقویت می‌نماید.

ب - از فرصت بدست آمده می‌توان با حمایت از کاهش سطح زیر کشت به میزان ۲۵۰ - ۲۰۰ هزار هکتار سالانه با اولویت دشت‌های بحرانی در محدود کردن استفاده از

آب‌های زیر زمینی موجبات تقویت - تعادل بخشی و حصول به ظرفیت پایداری منابع آب‌های زیر زمینی را طی حداکثر پنج سال محقق ساخت و یکی از مخاطره‌آمیزترین تهدیدهای کشور را بر طرف نمود. دقت در اعداد و ارقام جدول شماره ۱۳ مربوط به یکی از دشت‌های بحرانی نشان از وخامت وضعیت پیش‌روی دشت‌های کشور می‌باشد. از ۶۰۹ دشت کشور ۲۹۱ دشت ممنوعه و بیش از ۶۲ مورد آن بحرانی می‌باشد ظرف سه ساله اخیر سالانه ۱۳ دشت به دشت‌های ممنوعه کشور اضافه شده است.

جدول شماره ۱۳. وضعیت مزرعه آستان قدس (دشت بحرانی مشهد)

سال	۱۳۴۴	۱۳۴۸	۱۳۷۱	۱۳۸۷
سطح ایستایی آب زیر زمینی (متر)	۳۶	۴۴	۷۸	۱۰۵
دبی چاه - لیتر بر ثانیه	۵۰	۴۵-۴۸	۲۳	۱۳/۷
شوری آب EC	۱۵۰۰-۲۰۰۰	-	-	۱۸۰۰-۲۵۰۰

کاهش عملکرد یونجه خشک ۲/۵-۲ تن - چغندر قند ۱۵ تن و غلات ۵۰۰ کیلوگرم در هکتار در مزرعه فوق گزارش شده است.

ج - در قالب اصلاح الگوی کشت با افزایش سطح زیر کشت ذرت دانه‌ای می‌توان وابستگی ۷۰ درصدی کشور را به ۳۰ درصد و یا با افزایش کشت علوفه موجبات افزایش شیر و گوشت در کنار فشار کمتر به مراتع فراهم آورد.

د - با اصلاح الگوی کشت در اراضی دیم بخصوص مناطق با بارندگی کمتر از ۳۰۰ میلیمتر در سال از طریق حمایت از کشت جو برای جایگزین گندم موجبات افزایش حداقل ۴۰۰ هزار تن تولید جو را فراهم آورد و همچنین بازدهی بهره‌وری از آب باران را در تولیدات کشاورزی افزایش داد.

براساس آمار و ارقام ارائه شده از سوی مقامات دولتی به نظر می‌رسد اکنون فرصت مناسبی برای بخش کشاورزی فراهم آمده است. تکلیف و رسالت مسؤولین و کارگزاران در سطوح برنامه ریزی و اجرایی اینست که با استفاده از این فرصت قابل توجه و استثنایی پیش آمده (ناشی از اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها) در جهت تحول

اساسی بخش کشاورزی، ارتقا امنیت غذایی و پایداری آن از طریق انتخاب و اجرای برنامه‌های مناسب از هم اکنون و بدون فوت وقت همت گمارند به نحوی که در یک زمان بندی مناسب و فشرده شاهد رونق تولید داخل، پایداری تولید و اصلاح الگوی کشت، کاهش چشمگیر واردات و افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی باشد. در صورتی که از فرصت بوجود آمده به خوبی استفاده نشود و اهداف آرمانی بخش تحقق نیابد و فرصت‌های پیش آمده ضایع گردد نه تنها مقاصد و مزایای قانون هدفمندی یارانه محقق نخواهد گردید بلکه مشکلات، معضلات و موانع عمده بخش کشاورزی و اقتصادی کماکان باقی و یا با شدت بیشتری ادامه خواهند یافت.

www.csr.ir

فهرست منابع

- آمارنامه گمرک جمهوری اسلامی ایران
- امنیت غذایی - گزارش تحقیقی اتاق بازرگانی، صنایع و معادن ایران (۱۳۷۹-۱۳۸۸)
- بازار جهانی گندم - مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، وزارت بازرگانی سری انتشارات بازار جهانی کالا شماره ۱۶
- بانک اطلاعات زراعت وزارت جهاد کشاورزی
- شبکه یاهو سایت Wheat consumption by countries
- کتاب سالانه فائو FAO ۲۰۱۰ Food outlook june
- کتاب طرح افزایش عملکرد و تولید گندم آبی ۹۰-۱۳۸۱ وزارت جهاد کشاورزی
- گزارش سالانه سازمان حفظ نباتات
- مصرف انرژی در کشاورزی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات زیر بنایی شماره مسلسل ۹۴۶۲ بهمن ماه ۸۷

مرکز تحقیقات استراتژیک